

N. IORGA ȘI ELABORAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921

ICN AGRIGOROAIEI

Savantul patriot Nicolae Iorga a avut, vreme îndelungată, un rol activ în viața politică a țării, militantismului său izvorînd din înalta misiune socială și morală pe care considera că o are de îndeplinit față de poporul său. A depus o muncă uriașă, multilaterală (publică, științifică, culturală etc.) pentru realizarea idealului național, a acționat în direcția elaborării reformelor democratice, s-a ridicat cu hotărîre împotriva organizațiilor de dreapta și prohitleriste, a combătut vehement acțiunile agresive ale statelor fasciste. Pentru ilustrul om de cultură, a participa la marile probleme ale epocii, a lua atitudine activă față de ele era o îndatorire civică elementară.

N. Iorga a criticat multe din tarele societății în care a trăit, a manifestat grijă pentru cei mulți, a luptat pentru îmbunătățirea situației țărănimii. Critica — de multe ori necruțătoare — se circumscrie în concepția sa referitoare la rolul determinant al factorului moral în transformarea societății. Nu elementele materiale, scria N. Iorga, „sînt acelea prin care, *în rindul întii* (sublinierea ns. — I. A.), societatea e mînată înainte și prefăcute, ci cele de ordine morală...” Poziția lui N. Iorga — s-a precizat — e mai lesne de definit *per a contrario*. „De fapt, Iorga nu a arătat niciodată cum s-ar fi înfățișat acea societate regenerată, pe care o dorea cu atîta pasiune și o aștepta cu atîta încredere. O putem doar caracteriza prin negație : fără o proprietate storcînd venituri imense din sudoarea țaranului, fără trusturi, monopoluri și invazia capitalului străin, fără politicieni veroși etc., etc., sau prin valori morale : oamenii cinstiți, harnici, devotați binelui public etc., etc. Lipsesc, însă, elemente unei definiții pozitive, de raporturi sociale și politice“¹.

1. M. Berza, *Studiu introductiv* la vol. N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I, Editura pentru literatură, București, 1965, p. XVII. Atitudinea sa de atașament deosebit pentru masele asuprite și de respingere a nedreptăților cu care era confruntată societatea românească, de înlăturare a celor vinovați de gravele abuzuri din viața satului, a primit o concretizare remarcabilă în pamfletul politic, în acel blestem de o forță nemaiîntîlnită, *Dumnezeu să-i ierte!*, publicat în „Neamul românesc (8 martie 1907), imediat după dezlănțuirea reprimării celor răsculați : „Dumnezeu să-i ierte pe cei patru țărani români împușcați în orașul românesc Botoșani de oastea românească în ziua de 5 martie 1907. Să-i ierte Dumnezeu pentru cîtă muncă de robii au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite au dus, pentru cîtă înșelare au suferit, pentru cîtă jignire au durat, să-i ierte pentru viața lor de sufe-

în special. Precizarea se impune deoarece, chiar în unele studii apărute în ultima vreme, se afirmă că N. Iorga a privit cu reticență reforme de importanță vitală pentru evoluția României. Nici cai storic, nici ca militant neobosit pentru realizarea unității naționale, nici ca șef al unui partid politic (toate partidele politice s-au pronunțat imediat după război pentru reforme democratice, cu deosebire în ce privește măsura lor), N. Iorga era un nemulțumit al orînduirii în care trăia, dar nu era adeptul soluțiilor radicale; el dorea o clasă dominantă mai generoasă, mai înțelegătoare față de nevoile maselor, o societate mai dreaptă, bazată pe solidaritatea tuturor claselor².

Această poziție generală (numai schițată aici), în care factorul moral-cultural juca rolul principal, nu l-a împiedicat și nici nu putea să-l împiedice, pe istoricul și omul politic să se pronunțe, la sfîrșitul primului război mondial, pentru realizarea reformelor democratice, a celei agrare. N. Iorga nu putea adopta o asemenea poziție. El nu excludea reformele ci le dorea impletite strîns cu o educație corespunzătoare a poporului pe baze tradiționaliste³. Așa cum foarte bine s-a observat, la N. Iorga măsurile de înnoire sînt văzute ca o legare de tradiție. Acțiunea de punere în valoare a tradițiilor a avut, fără îndoială, numeroase părți pozitive, dar ea poate duce, uneori, la utopie retrospectivă, împiedicînd concentrarea eforturilor în vederea soluțiilor reale, legate de viitor și nu de trecut⁴.

Numai că cei care apreciază astăzi că N. Iorga a privit cu „reticență“ reformele sau cîră că i-a fost „teamă de reforme“ pierd din vedere cîteva chestiuni foarte importante. În primul rînd, în problema reformei, agrare, ca și în alte probleme, nu exista pentru el un trecut *imediat* pozitiv. Acest trecut imediat este reprezentat de „stricătorii pămîntului“, de „risipitorii gospodăriilor“, de „ciocoimea obraznică și proastă“, de „hîzii politicieni“ etc.; toți acești „netrebnici și făcători de rele“ trebuie grabnic înlăturați.

Nu s-a observat, apoi, că în vîltoarea vieții politice, în acțiunile sale. N. Iorga și-a depășit, de multe ori, propriile teze teoretice, după cum multe din aprecierile sale, din componentele concepției sale social-politice au fost, vor fi formulate în alte condiții politice concrete. Este

rințe [...] Și să nu ierte Dumnezeu pe străinul fără inimă care a stors vîlga o sută de ani și astăzi vrea și sîngele, pe stricătorii pămîntului, pe risipitorii gospodăriilor, pe ticăloșitorii oamenilor, pe pîngăritorii femeilor, să nu ierte Dumnezeu pe ciocoimea obraznică și proastă, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi, apăra și măcar cruța pe cei de o lege și de neam cu dînșii, pe hîzii politicieni mincați de poftă sau vînduți înaintea cărora, cufundați în orgii bugetare, fumegă acum acest sînge nevinovat. În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu pe netrebnicii și făcătorii de rele...” (sublinierile ns. — I. A.). Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Editura tineretului, București, 1968, p. 202.

2. M. Berza, *op. cit.*, p. XVI-XVII; vezi și I. Agrigoroaiei, *Nicolae Iorga și situația României la sfîrșitul primului război mondial*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 223 și urm.

3. Nicolae Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, s.a., p. 40.

4. M. Berza, *op. cit.*, p. XVII.

aici o anumită contradicție, între militantismul manifestat în perioada elaborării reformei agrare și poziția, *adoptată mai târziu*, față de unele consecințe ale reformei agrare; cînd N. Iorga și partidul său se găseau în altă situație, în viața politică a țării⁵. Se impune, deci, a preciza activitatea sa hotărîită, lipsită de teamă și reticență, pentru reforma agrară (atestată de poziția adoptată în perioada legiferării ei) și a nu absolutiza *aprecierile sale ulterioare*, ce vizau numai consecințe ale reformei, unele aprecieri juste, altele deformate, fie de optica de partid și a momentului politic respectiv, fie de concepția sa generală referitoare la transformarea societății.

În vara anului 1917, în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în Parlamentul de la Iași în problema reformelor, a modificării Constituției⁶, N. Iorga a rostit un discurs în care forma, de o rară frumusețe, îmbrăca idei profunde, de o mare valoare. Era subliniată necesitatea reformelor izvorită din condițiile interne, necesitatea de a rupe cu acel trecut care se opune dezvoltării societății românești. „Nu e bine — se adresa el deputaților — să lăsăm a se crede că am o națiune, de la un capăt la altul al existenței sale istorice, plină de nedreptate, de apăsare, de lipsă de frăție; o națiune întunecată, fără virtuți sufletești, care, de cîte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi și întindem mîini rugătoare către aceste fulgere. Nu: fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele înseși care s-au frămîntat din viața noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însuși adîncul pătruns de ploii și acoperit de zăpezi ale acestui pămînt [...]. Cred că nu este unul singur care să aibă curajul de a spune aici, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenția de a păstra, și în cel mai mic element al său, un trecut care adevseori dezonorează dezvoltarea istorică a acestui neam pe acest pămînt“⁷. Elaborarea reformelor era privită în strînsă legătură cu rezistența de pe front, cu noua și hotărîtoarea fază în care intrase lupta de eliberare națională. „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutoare pentru dînsa: chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare [...] Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit“. Modificarea Constituției“ „ce

5. Astfel, în dezbaterile legislației de reformă agrară, N. Iorga a cerut lărgirea ei și a atacat poziția adoptată de Partidul conservator-progresist (și de alte partide politice), pentru ca, peste cîteva ani, să-și exprime regretul pentru lovitura puternică dată acestui partid, prin reforma agrară (vezi și I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 232-233).

6. Mircea Iosa, *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*, în „Studii. Revistă de istorie“, nr. 4, 1971, p. 691 și urm.; Eufrosina Popescu, *Dezbaterile reformelor constituționale în parlamentul din Iași. Modificarea Constituției din 1917*, în „Analele Universității București. Istorie“, nr. 1, 1972, p. 74 și urm.; Ion Agrigoroaiei, *Problema reformelor agrare și electorale din România între anii 1916 și 1918*, în „Cercetări istorice“, VII, Iași, 1975, p. 179 și urm.

7. „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților“ (în continuare D.A.D.), sesiunea din 9 iunie 1917, în „Monitorul oficial“ (în continuare M. O.), nr. 55 din 5 aprilie 1918, p. 594 și urm.

facem noi — răsuna ca un îndemn cuvintele sale străbătute de un cald patriotism și dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge briul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe“. Marele istoric insista în mod deosebit asupra pregătirii și consolidării actului național prin introducerea reformelor în Constituție. Astfel, „România se pune la nivelul cerințelor neapărate ce se pregătesc în inimile fraților noștri (transilvăneni — n. ns., I. A.) și încearcă a se face vrednică, nu numai de cucerirea Ardealului de la dușman, dar și de păstrarea Ardealului față de conștiința populară, mindră, curată și vitează a acestor frați“.

În decembrie 1918, în strînsă legătură cu desăvîrșirea unității de stat, au fost elaborate cele două decrete-legi de expropriere⁸, care precizau și lărgeau prevederile introduse în 1917, în Constituție; se prevedea, între altele, exproprierea în întregime a pămînturilor cultivabile ale statului și instituțiilor, ale absenteiștilor ș.a., precum și exproprierea a 2 milioane de ha din proprietățile cultivabile ale particularilor care depășeau 100 ha.

În condiții asupra cărora nu ne oprim aici, rezultatul primelor alegeri desfășurate pe baza votului universal a însemnat, într-un anumit sens, un succes al democrației. Guvernul generalului Arthur Văitoianu (guvern-paravan al liberalilor) nu a reușit — și faptul este rar în istoria noastră parlamentară — să asigure victoria partidului respectiv, în acest caz a Partidului național liberal. S-a format, la 5 decembrie 1919, un guvern al Blocului parlamentar, bloc care reunea: Partidul național român, Partidul țărănesc, Partidul naționalist-democrat, gruparea lui I. Nistor și gruparea lui Halippa și Inculeț. Așa cum s-a observat, în cadrul acestor partide predominau elementele legate de interesele burgheziei mici și mijlocii, ale intelectualității democratice⁹. Semnificativă, din acest punct de vedere, este și alegerea președinților celor două Camere, primele adunări ale României întregite și, totodată, primele alese pe baza votului universal: președinte al Senatului a fost ales prof. Paul Bujor, țărănist cu pronunțată orientare de stînga, iar președinte al Adunării Deputaților — Nicolae Iorga (în locul lui Vaida-Voevod, numit prim-ministru).

În perioada imediat următoare primului război mondial, adoptarea reformelor a constituit — pe plan politic — preocuparea de căpetenie

8. I. Agrigoroaiei, I. Saizu, *Formarea statului național unitar român și reformele democratice din primii ani postbelici*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași. Istorie“, t. XXIV, 1978, p. 69-76.

9. Mircea Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar (noiembrie 1919 — martie 1920)*, în „Anale de istorie“, nr. 1, 1974, p. 51-64; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, ed. a II-a, completată, Editura politică, București, 1976, p. 158 și urm.; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, Editura Lătera, București, 1975, p. 31 și urm.; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar“ (1919—1920)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași“, t. XIII, 1976, p. 133-146.

a lui N. Iorga. Cu prilejul alegerii ca președinte al Adunării Deputaților, el declara, în ședința din 9 decembrie 1919: „Țara cere neîntârziat satisfacerea unor nevoi pe care cu o admirabilă resemnare care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dânsa, ea le-a suportat în ultimii ani. Ea cere cât mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale“¹⁰.

Trebuie să precizăm că, la sfârșitul primului război mondial, în condițiile desăvîrșirii unității de stat, ale avântului revoluționar din țara noastră care a cuprins mase largi populare și, în primul rînd, clasa muncitoare, în contextul marilor transformări național-revoluționare din Europa, partidele politice au înțeles necesitatea introducerii în programul lor a reformelor democratice și de a lărgi, în măsură diferită, promisiunile făcute în preajma și în timpul războiului. La sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919, programul Partidului naționalist-democrat prevelea reducerea mării proprietăți pînă la 100 ha, dar în ansamblu el era în urma programului Partidului țărănesc¹¹, considerat cel mai de stînga în cadrul forțelor politice burgheze. În perioada imediat următoare — așa cum arătăm în continuare — se produce o „deplasare“ a lui N. Iorga, ajungînd a se situa cu excepția unor chestiuni de formulare, pe aceeași poziție cu Partidul țărănesc în ce privește conținutul reformei agrare.

Printre măsurile guvernului Blocului parlamentar, care au stîrnit protestul vehement al opoziției, a fost și proiectul de lege agrară, prezentat de ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache. La 6 martie 1920, proiectul a trecut prin Consiliul de Miniștri, iar la 12 martie a fost depus în corpurile legiuitoare, din inițiativa parlamentară, după ce regele (sfătuit de unele elemente ale opoziției) refuzase să-și dea acordul și să-i primească în audiență pe miniștri I. Mihalache și dr. N. Lupu. Proiectul era semnat de 177 de senatori și deputați din partidele ce formau Blocul parlamentar, inclusiv partidul condus de N. Iorga¹². Acest proiect de lege fusese întocmit în decurs de cîteva săptămîni, la minister, de o comisie de specialiști în agronomie, iar I. Mihalache și Gr. Iunian, la insistențele lui N. Iorga, s-au grăbit să-i dea forma definitivă¹³.

Proiectul de lege agrară din 12 martie 1920, cu cele mai largi prevederi față de celelalte proiecte discutate sau adoptate în acea perioadă (cu excepția programului agrar al Partidului socialist), conținea exproprierea pămîntului cultivabil al tuturor proprietăților particulare, „în toată întinderea ce trece peste 100 ha“ (cu unele excepții ce admiteau proprietăți de 25-500 ha pentru fermele „cu investiții importante“), ex-

10. D.A.D., ședința din 9 decembrie 1919, în M. O., nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69.

11. D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R. S. România, București, 1975, p. 66.

12. Vezi broșura *Proiectul legii de improprietărire a țăranilor, întocmit de țăranul I. Mihalache, fost ministru al agriculturii*, București, 1920 și „Dezbaterile parlamentare. Senatul“ (în continuare D.S.), ședința din 6 iulie 1920, în M. O., nr. 14 din 16 iulie 1920.

13. D. S., ședința din 17 iulie 1920, în M. O., nr. 19 din 25 iulie 1920, p. 300; Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidului național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, 1963, p. 58.

proprierea pe proprietar și nu pe proprietăți, exproprierea totală a proprietăților (nu numai a terenului cultivabil) de mină moartă, ale absenteiștilor, persoanelor publice și private, a moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii 10 ani etc. Se preciza că împroprietărirea trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănești de minimum 3-5 ha¹⁴.

A doua zi după depunerea în parlament a acestui proiect de lege, guvernul Blocului parlamentar a fost nevoit să demisioneze (13 martie 1920), locul său fiind luat de un guvern condus de generalul Al. Averescu. Trecute în opoziție, partidele Blocului parlamentar s-au organizat, cu unele mici deosebiri, într-o nouă alianță politică, Federația democrației național-sociale, în frunte cu N. Iorga. În camerele legiuitoare constituite în urma unor noi alegeri, reprezentanții partidelor din Federație au constituite „opoziția națională“, „opozitia unită“ sau „opozitia federalistă“. Activitatea acestei opoziții era coordonată de un comitet din care făceau parte N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, N. Lupu, I. Incuțel, I. Nistor, Paul Bujor, V. Madgearu, Pan. Halippa ș.a.¹⁵.

În cadrul guvernului Al. Averescu din 1920-1921 și a grupării Partidului poporului din parlament, s-au manifestat unele poziții deosebite în ce privește proporțiile reformei, conținutul legislației de reformă agrară. În dezbaterile din Cameră pe marginea *Proiectului de lege pentru reforma agrară din Muntenia, Moldova și Dobrogea* din 1921, N. Iorga aprecia că guvernul aduce trei concepții în ce privește chestia rurală : 1. Concepția primului ministru, care a promis pământ soldaților și dorește ca o mare parte din țărani să primească pământ ; 2. Concepția reacționară a lui C. Argetoianu, care se exprimase cu dispreț la adresa țărănimii¹⁶, votase împotriva modificării Constituției în 1917 și manifesta o „filosofie de feudal“ ; 3. Concepția ministrului C. Garoflid (situată între primele două), de a se împroprietări numai o parte a țărănimii, cei considerați „apți“, ceilalți trebuind să devină salariați agricoli¹⁷. N. Iorga combătea „clasica concepție conservatoare“ a lui C. Garoflid, încercarea acestuia de a se menține, prin unele cedări, marea proprietate în favoarea „boierimii de astăzi“, ridicată prin abuzuri : „Când e să se întâmple o prefacere, acei care sînt interesați ca această prefacere să nu se întâmple, în loc să se prezinte ca adversari meniți a fi zdrobiți ai

14. *Proiectul legii de împroprietărirea țaranilor...*; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București. Istorie“, nr. 2, 1969, p. 87-97.

15. Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

16. În guvernul Al. Averescu, C. Garoflid deținea postul de ministru de stat însărcinat cu elaborarea reformei agrare; era, de asemenea, președintele Comitetului agrar. Făcuse parte din Partidul conservator condus de Al. Marghiloman. În februarie și, apoi, în iunie 1918, a fost numit ministru în guvernul Al. Averescu și, respectiv, în guvernul Al. Marghiloman. La 7 februarie 1918, N. Iorga nota : „Noul ministru de agricultură, C. Garoflid, om tânăr, mare proprietar, funcționar de carieră, doctor în științele economice din Germania, autor al unei lucrări folositoare despre chestia rurală și dușman al reformei“ (*Memorii*, vol. I, p. 274-275).

17. D.A.D., ședința din 6 iunie 1921, în M. O., nr. 110, din 25 iunie 1921. p. 2798-2799.

acestei prefaceri, se prefac în prietenii acestei transformări, pentru a-i falsifica spirtul (aplauze), aflind, prin competența lor specială, o formă tehnică așa de dibaci pregătită, încît trebuie o coaliție de specialiști ca să răzbată prin aparențe la scopul real ce se urmărește (aplauze)¹⁸. N. Iorga avea în vedere și ideile expuse de C. Garoflid în memoriul marilor agricultori, prezentat regelui la începutul lui martie 1920, cu puțin timp înaintea căderii guvernului Vaida-Voevod, în care își expunea concepția favorabilă mării proprietăți¹⁹.

Față de proiectul de reformă agrară adus de guvern în 1921 și sprijinit în parlament de anumite partide și grupări politice (Partidul poporului, Partidul Conservator-democrat, Partidul conservator-progresist, Partidul liberal ș.a.) s-a manifestat, practic, numai o opoziție de stînga, ce dorea o reformă mai largă, opoziție cu două ramificații: a partidelor și grupărilor din „opoziția unită” — de pe platforma democratismului burghez și a Partidului socialist, care preconiza o reformă agrară radicală, ca o etapă în realizarea unor transformări revoluționare viitoare.

De pe această poziție, „opoziția unită” a readus în discuție și a cerut adoptarea proiectului I. Mihalache²⁰. Intervențiile deputaților și senatorilor „opoziției unite” a fost deosebit de energice, iar guvernul și majoritatea parlamentară au utilizat diferite mijloace, unele chiar dure, pentru a-i intimida: chemarea la ordine, excluderea de la dezbateri, nepublicate la timp a unor dezbateri parlamentare etc.²¹. Astfel, în ședința Camerei din 19 iulie 1920, N. Iorga citea o declarație de protest împotriva atitudinii „cu totul inadmisibile” pe care o are președintele Camerei față de opoziție, „tratînd cu chemări la ordine” orice manifestație care ar atinge „linișteau adunării”²².

La discuția proiectului de lege pentru reformă agrară din 1921, senatori și deputați ai „opoziției unite” au venit cu amendamente în vederea realizării unei reforme mai largi. Astfel, N. Iorga l-a susținut pe I. Mihalache, care a cerut, din nou, exproprierea totală a proprietăților de mină moartă, a persoanelor publice sau private, a moșiilor arendate în ultimii 10 ani, a proprietăților absenteiștilor etc. „Opoziția unită” a produs un amendament pentru exproprierea întregului pămînt cultivabil al proprietăților particulare ce trec peste 100 ha, cu excepția fermelor

18. *Ibidem*, p. 2800.

19. *Ibidem*. Deputatul țărănist cu vederi democratice, Grigore Iunian, adăuga, în ședința Camerei din ziua următoare, că Garoflid — purtător de cuvînt al mării proprietăți, e alcătuit acel memoriu „ca protestare cum înțelegea Partidul țărănesc, prin proiectul Mihalache, să rezolve această chestiune” (*Ibidem*, ședința din 7 iunie 1921, în M. O., nr. 111 din 26 iunie 1921, p. 2810).

20. În ședința din 5 iulie 1920 a Adunării Deputaților și în ședința din 6 iulie 1920 a Senatului. I. Mihalache și, respectiv, Paul Bujor au depus, din inițiativă parlamentară, un proiect de lege agrară identic cu cel din 12 martie 1920. Dezbaterea în parlament, din primăvara și vara anului 1921, s-a purtat numai pe marginea proiectului de lege adus de C. Garoflid.

21. Arhivele statului București, Fond Parlament, dosar 1852/1919, f. 269.

22. *Ibidem*, dosar 1908/1920, f. 100.

model. Ca și în alte cazuri, amendamentele au fost respinse, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse²³.

În aceste condiții, „opозиția unită” și-a intensificat activitatea propagandistică, insistând asupra atitudinii adoptate față de legiferarea reformei. Astfel, la 11 aprilie 1921, șeful postului de jandarmi din Călinești-Muscel înainta Ministerului de Interne copia manifestului Comitetului „opозиției unite”, răspândit în rîndul populației. Manifestul, semnat de N. Iorga, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, dr. N. Lupu, I. Ianculeț, I. Nistor, Paul Bujor, Virgil Madgearu, Pan Halippa ș.a., protesta împotriva guvernului Averescu care, o vreme, a amînat reformele și, apoi, a adus o lege „ce caută să lase cît mai mult pămînt proprietarilor”, stabilind și un preț prea mare. Se protesta împotriva excluderii, de la lucrările Camerei, a unor deputați din opозиție²⁴.

În mod deosebit, în dezbaterile parlamentare, N. Iorga s-a referit la problema subsolului²⁵, plecînd de la situația creată în 1917, cînd fuseseră exceptate de la exproprie 12 000 ha terenuri petrolifere — una din condițiile puse de conservatori pentru a accepta reformele și a vota modificarea Constituției. S-a ajuns în 1917, aprecia acum N. Iorga, la un „text insuficient”, după ce, în comisia creată pentru pregătirea proiectului de lege, s-a întîmpinat rezistențe serioase din partea unor conservatori²⁶. În 1917, preciza N. Iorga, situația concretă ceruse acest compromis, dar între timp tabloul politic s-a schimbat; cu toate acestea, guvernului, ministrul Garoflid au prevăzut în proiectul de lege pentru reforma agrară două regimuri pentru subsol, o parte trecînd în proprietatea statului, o parte rămînînd proprietarilor. Împreună cu Paul Bujor (în Senat), Virgil Madgearu ș.a. (în adunarea Deputaților), N. Iorga a cerut cu hotărîre ca întregul subsol să treacă în proprietatea statului: „Să știți că este contra interesului economic al țării acesteia ca subsolul acestei țări să rămînă în mina proprietarilor și este pentru interesul economic al acestei țări ca el să treacă în stăpînirea statului”. S-ar evita, astfel, subordonarea extracției de petrol față de capitalul străin, cu consecințe negative asupra dezvoltării economiei naționale: „Dar la noi, a lăsa în seama proprietarilor subsolul, aceasta înseamnă a-l trece, miine, în condiții dezastruoase pentru țară, în miinile străinilor, care așteaptă numai momentul lor ca să profite de aceasta”²⁷.

Savantul-patriot manifesta o grijă deosebită pentru bogățiile țării, spre a le feri de exploatarea nerațională și cu profituri uriașe din partea

23. D.A.D., ședința din 27 iunie 1921, în M. O., nr. 128 din 12 ianuarie 1922, p. 3282 și urm. și M. O., nr. 129 din 13 ianuarie 1922, p. 3303; D. S., ședința din 25 martie 1921, în M. O., nr. 55 din 7 aprilie 1921, p. 991.

24. Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

25. D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M. O., nr. 129 din 22 ianuarie 1922, p. 3355 și ședința din 7 iulie 1921, în M. O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3589.

26. Vezi și N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, p. 505-506.

27. D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M. O., nr. 129 din 22 iunie 1922, p. 3356.

capitalului străin. Și cu alt prilej, N. Iorga cerea o politică de valorificare superioară, deoarece „ne arătăm numai bogățiile și nu avem un program pentru exploatarea acestor bogății“ ; recomanda o atenție deosebită față de capitalurile străine, deoarece ele „vin cu acei care le-au adunat, și acei care le-au adunat au pretenții, și într-o bună dimineată o să fim tratați ca burii din Transvaal“²⁸. În ce privește direcțiile viitoare de dezvoltare economică, N. Iorga se pronunța pentru crearea unei agriculturi moderne pe alte baze decât pînă astăzi. „Mare agricultură, de pildă — preciza el în 1921 — nu înseamnă stăpînirea de către un singur individ a unei mari întinderi de pămînt pe care o cultivă cu mijloace primitive marea proprietate, ci înseamnă sistemul, totalitatea mijloacelor prin care se poate căpăta o producție modernă“²⁹.

În dezbaterile din Cameră, Nl. Iorga s-a pronunțat, în termeni generali, pentru o socializare a pămîntului, care să rezolve echitabil repartitia produselor : „Noi înțelegem socializarea în acel sens ca munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăți, pentru că ceea ce rezultă din această muncă să fie împărțit potrivit cu dreptatea“³⁰. Evident, în condițiile menținerii societății de atunci, o asemenea soluție ce izvora din concepția sa „solidaritate națională“ era utopică ; reținem, însă grija deosebită pentru muncitorii ogoarelor, pentru o organizare mai democratică a muncii și a repartitiei produselor sale.

În ședința Adunării Deputaților, din seara zilei de 7 iulie 1921, într-o atmosferă „încărcată“, dezbaterile prelungindu-se după miezul nopții, s-a trecut la votarea *Legii pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea* ; din 295 votanți, 217 au votat pentru și 78 contra³¹. Cu mici excepții socialiști care, de pe anumite poziții precizate mai sus, au cerut lărgirea conținutului democratic al reformei agrare. Dezbaterile și confruntările din parlament pe marginea proiectului de lege — plasate în epocă, în condițiile profundelor schimbări și frământări prin care trecea societatea românească — își au semnificația lor, deosebită. Opoziția a constituit un permanent factor de presiune și, chiar dacă rezultatele nu au fost și nu puteau fi spectaculoase, atunci cînd guvernul dispunea de o mare majoritate în parlament (în unele chestiuni, guvernul a fost nevoit totuși să cedeze), s-au stăvilit unele tendințe de a reduce suprafața expropriată, de a mări prețul pămîntului expropriat etc.

28. Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 352.

29. N. Iorga, *Schimbarea de direcție și caracter a comerțului în secolul al XIX-lea*, 1921 (apud Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 351).

30. D.A.D., ședința din 1 iulie 1920, în M. O., nr. 12 din 16 iulie 1920, p. 174.

31. D.A.D. ședința din 7 iulie 1921, în M.O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3594. La 11 iulie 1921, Senatul a votat legea, cu 117 voturi pentru și 17 contra. Legea a fost promulgată la 14 iulie 1921 și publicată în M. O., nr. 82 din 17 iulie 1921.

S-au manifestat în parlament un puternic curent democratic care a insistat — de pe poziții nu întotdeauna identice³² — în direcția adopțării unei reforme cât mai largi. În acest curent, N. Iorga a jucat un rol activ, prin intervenții energice, prin discursuri în care apăra cu hotărâre interesele țărănimii, și se pronunța pentru ridicarea ei spirituală și materială.

Deosebit de semnificativă pentru orientarea democratică a savantului-patriot este și despărțirea politică de A. C. Cuza (cu care înființase Partidul naționalist-democrat în 1910), intervenită în timpul războiului și adâncită acum. Imediat după război, A. C. Cuza a evoluat spre dreapta, patronând organizații extremiste, naționaliste; N. Iorga a înțeles că marile acte naționale din 1918 trebuie consolidate printr-o operă de reforme democratice, morale și materiale, prin atragerea la o viață comună a naționalităților conlocuitoare și nu printr-o activitate de învrăjbită naționalistă³³. În 1921, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la nașterea marelui istoric, se observa foarte bine: „Cei care după Unire l-au acuzat pe d-l Iorga de părăsirea doctrinei, de schimbarea concepției, au crezut să naționalismul este o haină care trebuie să se potrivească omului la toate vîrstele și că trebuie să rămînă ca un deziderat moral, în afară de vreme“³⁴. În mai multe rînduri, în Senat, prof. univ. Paul Bujor a demască, chiar de la primele manifestări, caracterul reacționar al cuzismului, în contrast cu atitudinea democratică a lui N. Iorga. Adresîndu-se lui A. C. Cuza, Paul Bujor declara: „D-voastră, totdeauna, ați fost contra evidenței, nu ați știut niciodată să fiți în nota timpului, ceea ce v-a deosebit de d. Iorga [...] Ați rămas în urmă“³⁵. Despărțirea politică a lui N. Iorga de A. C. Cuza reprezintă încă o expresie a poziției sale profund democratice ce anunța viitoarea atitudine hotărît antihitleristă atitudine ce i-a adus, acum 40 de ani, răzburarea celor mai negre forțe ale reacțiunii și obscurantismului.

32. În cadrul dezbaterilor referitoare la reforma agrară a intervenit, la un moment dat, un dezacord între N. Iorga și I. Mihalache, într-o problemă mai mult de principiu decît de însemnătate practică. Proiectul legii prezentat de I. Mihalache prevedea exproprierea „pentru utilitate socială și de stat“, față de expresia „de utilitate națională“ din proiectul guvernului. N. Iorga a ținut să reamintească că, în 1917, la modificarea Constituției, a susținut termenul de „utilitate națională“ și consideră că el trebuie menținut în legea din 1921 (N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 167; D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M. O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3012-3013). Justificînd menținerea formulei de „utilitate națională“ și lăsînd să se înțeleagă că expresia țărănistă are iz socialist, N. Iorga declara: „Eu sînt pentru socializarea societății prin iubire, prin frăție, prin conlucrarea tuturor, prin luptă, cît să nu rupă societatea pentru totdeauna“ (D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M. O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3013). Se știe că Partidul țărănesc a preluat unele expresii socialiste, dar le-a golit de conținutul lor revoluționar. La N. Iorga — așa cum s-a precizat — transformarea societății în direcție burghezo-democratică trebuia realizată fără soluții radicale, factorii morali și de solidaritate națională urmînd să joace un rol determinant.

33. Vezi M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 302; Ion Agrigoroaiei, *Impotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919—1920)*, în „Cercetări istorice“, VIII, Iași, 1977, p. 420-421.

34. *Omagiu lui Nicolae Iorga*, București, s.a., p. 120.

35. D. S., ședința din 26 iunie 1920, în M. O., nr. 5 din 1 iulie 1920, p. 44.

Nicolae Iorga, s-a aflat în primele rinduri ale luptei pentru unitate națională ; imediat după unire, a acționat cu energie în direcția realizării unei opere constructive în interior, printr-o politică activă în exterior. Ca președinte al Adunării Deputaților, al primei Adunări a Deputaților din România întregită, în calitate de conducător al unui partid care a făcut parte din formațiuni, coaliții, cu caracter democratic (în 1919-1920, Blocul parlamentar ; în 1920-1921, „operația unită”), în parlament și în afara lui, Nicolae Iorga a desfășurat o activitate permanentă pentru elaborarea unor reforme democratice, a reformei agrare în special. Marele istoric și cetățean s-a aflat în miezul evenimentelor din acei ani, a luat poziție activă față de ele, cum a făcut-o de-a lungul întregii sale vieți, pildă de devotament pentru înaltele idealuri ale poporului din care s-a ridicat. Se scria, astfel, încă o pagină consistentă și luminoasă din activitatea multilaterală a unuia dintre cei mai străluciți exponenți ai spiritualității românești, fiu al meleagurilor botoșănene, creatoare de genii.

„Odată cu tine mor încă o dată toți morții tăi“, a spus N. Iorga. Noi vom muri, după noi se vor naște și vor muri alții și alții, dar cât va exista neamul românesc, N. Iorga nu va muri. Este una din excepțiile proprii sale cugetări, deoarece permanența unui neam se susține nu numai prin realizările materiale ci și prin permanența vie a marilor valori spirituale.

N. IORGA ET L'ÉLABORATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921

R é s u m é

N. Iorga, l'un des promoteurs de l'idéal national du peuple roumain, s'appliqua énergiquement, après l'Union de 1918, à consolider ce grand acte national, par une politique constructive à l'intérieur, ainsi que par une politique